

جعل و دستکاری اسناد تاریخی و راه‌های شناخت آن

کیانوش شیخی

چکیده:

اسناد تاریخی، آینه فرهنگ و تمدن یک سرزمین و یکی از مهم‌ترین منابع به جامانده از گذشته هستند که جعل و دستکاری در آن‌ها، صدمات جبران‌ناپذیری را به پژوهش‌های محققان وارد می‌آورد. در واقع جعل اسناد، عامل مهم ایجاد ابهام در حوادث و رخداد‌های گذشته، وارد آوردن خدشه به حیثیت، اعتبار فرهنگی و تاریخی کشور و از عوامل اساسی ناکارآمدی برخی پژوهش‌ها در جامعه محسوب می‌شود. بنابراین، پرداختن به این موضوع از زوایای مختلف، ضروری است. این مقاله، با روش توصیفی - تحلیلی مبتنی بر منابع کتابخانه‌ای و با طرح فرضیه امکان بروز جعل و تزویر در تمام ساختار اسناد تاریخی، درصدد پاسخ به چیستی و چگونگی انجام انواع جعل و تزویر در اسناد تاریخی و ارائه راهکارها و پیشنهادهایی برای شناخت جعل در آن‌هاست.

یافته‌های این پژوهش، حاکی از آن است که جعل و دستکاری در اسناد تاریخی به سه دسته ساخت کامل سند، جعل و دستکاری در محتوای سند و جعل و دستکاری عناصر و اجزای سندشناسی سند تقسیم می‌شود که با به‌کارگیری روش‌های نوین شناخت جعل، درک و شناخت عناصر سندشناسی، مطالعه تاریخ و دقت در حوادث تاریخی و غیره، قابل شناخت هستند. براساس این یافته‌ها، جعل و تزویر در عناصر محتوای سند از سایر انواع جعل و تزویر بیشتر است که از آن میان، جعل خط و تغییر تاریخ سند (به جهت کهنه‌نمایی) شایع‌تر است.

کلیدواژه‌ها

اسناد تاریخی، جعل، تزویر، جاعل، اصالت.

آرشیو ملی، سال ششم، شماره سوم و چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۹۹، شماره پیاپی ۲۳ و ۲۴؛

صص: ۱۲۲-۱۴۲

جعل و دستکاری اسناد تاریخی و راه‌های شناخت آن

کیانوش شیخی^۱

مقدمه

پرداختن به موضوع و مسأله جعل، تقلب و مضرات آن برای درک بهتر از واقعیات گذشته، بر مبنای اسناد تاریخی و کشف حقیقت در مطالعات تاریخی از اهمیت زیادی برخوردار است. پدیده جعل آثار هنری، کتیبه‌ها، اسناد و نسخه‌های خطی از مسائل و مشکلاتی است که به فرهنگ یا جغرافیای خاصی اختصاص ندارد و در اکثر مناطق و کشورهای متمدن جهان از قبیل یونان، مصر، چین، هند، آمریکای جنوبی و بخش‌هایی از اروپا رخ می‌دهد (رازانی و نصیرزاده، ۱۳۹۱، ص ۱۰۸)، ایران نیز همانند دیگر تمدن‌های باستانی از این بحران فرهنگی در امان نبوده است. شناخت مدارک و اسناد معتبر، کار ساده‌ای نیست و نیازمند علم، اطلاع و تجربه فراوان است. شناخت اسناد و تشخیص اصالت و اعتبار آن‌ها تنها با جستجوی محض حاصل نمی‌شود؛ این شناخت اساساً به دو عامل «زمینه» و «زمان» بستگی دارد؛ به این مفهوم که باید تحت اصول و قواعد آن‌ها را شناخت و آنگاه با مهارت در بررسی، آزمودگی و تبحر، مفهوم را به‌دست آورد و این مستلزم زمانی دراز است (قائم‌مقامی، ۱۳۵۰، ص ۲). مسأله جعل سند و جعلی بودن اسناد، خود یک مقوله بسیار مهم و قابل توجه است. سخن در این است که از بین منابع هر پژوهش، اسناد مهم‌ترین است ولی در بین اسناد هم اسناد جعلی فراوان است. این امر به خصوص در قرن بیستم و با گسترش موزه‌ها، مراکز اسناد و اقبال عمومی به آثار گذشتگان و البته با روی آوردن مجموعه‌داران به جمع‌آوری این آثار، رواج یافت در واقع با افزایش گرایش جامعه به شهرت، شاخص‌سازی و ارزش زیاد آثار تاریخی و هنری، جعل نیز، رواج یافته است.

۱. کارشناس ارشد اسناد و مدارک
آرشیوی؛ k.sheikhi@yahoo.com

همواره موارد متعدد و متفاوتی از اسناد تاریخی مشاهده شده که در آن‌ها اسناد به طور کامل ساختگی و کهنه‌نما بوده یا عناصر محتوایی و سندشناسی آن‌ها جعل شده است. زبان این‌گونه اسناد، هم از جنبه تاریخی و هم از جنبه تحقیقی است. از آنجا که این آثار، آن چیزی نیستند که نشان می‌دهند، در نتیجه اصالت نیز ندارند و پژوهشگران و محققان را گمراه می‌نمایند؛ بنابراین، شناخت این آثار و افزایش آگاهی نسبت به ماهیت جعل و انواع آن در اسناد تاریخی، امری ضروری است. در ارتباط با جعل اسناد تاریخی، باید گفت تاکنون مطالب زیادی در این باره نوشته نشده است. در میان اندک آثار نوشته شده، باید به کتاب مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی از قائم‌مقامی (۱۳۵۰)، کتاب درآمدی بر اسناد دوره قاجار، رضایی (۱۳۹۰) و کتاب مقدمه‌ای بر شناخت اسناد آرشیوی از فدایی (۱۳۹۴) اشاره کرد که در قالب مطالبی هرچند کوتاه به این موضوع پرداخته‌اند؛ اما در میان مقالات، «نگاهی بر جعل اسناد در ایران و راه‌های مقابله با آن» از صادقیان، «تعیین اصالت اسناد و نسخ خطی با استفاده از روش‌های علمی و آزمایشگاهی» از بحرالعلومی و «بررسی انواع جعل و تزویر در نسخه‌های خطی با استناد به نمونه‌هایی از آن» از عظیمی و هاشمی‌اصل، قابل ذکر هستند. این منابع اگرچه در جای خود حائز اهمیت هستند اما به طور خاص، به انواع جعل و دستکاری در اسناد تاریخی کمتر توجه نموده‌اند. در این پژوهش‌ها، بیشتر به نسخ خطی و انواع اسناد (حقوقی، اداری و...) پرداخته شده است. برخلاف این پژوهش‌ها، پرداختن به انواع جعل و تزویر در اسناد تاریخی (دیوانی، حقوقی و قضایی، اخوانی) در این پژوهش، وجه تمایز این پژوهش با سایر پژوهش‌هاست.

سؤالاتی که این پژوهش حول محور آن تنظیم شده، عبارتند از: انواع جعل و دستکاری در اسناد تاریخی کدام است؟ چه راه‌هایی برای تشخیص و شناسایی اسناد جعلی وجود دارد؟ برای پاسخ به این پرسش‌ها، با تفحص در منابع و پژوهش‌های مربوطه، این فرضیه مطرح شد که امکان بروز جعل، دستکاری و تزویر در ساختار تمام اسناد تاریخی (محتوا و عناصر سندشناسی) وجود دارد، به همین جهت این پژوهش، سعی بر اثبات این فرضیه و دفاع از آن را دارد.

تعاریف توصیفی

در این بخش، واژگان و اصطلاحات به کار رفته در پژوهش، از جمله سند تاریخی، اصالت، جعل و تزویر تعریف می‌شوند.

۱- سند تاریخی

در باب تعریف سند بین محققان و پژوهشگران، اتفاق نظر وجود ندارد؛ زیرا تقریباً این واژه کاربردی وسیع و همگانی یافته و همه افراد جامعه با نوعی از اسناد سروکار دارند. ازین رو،

برداشتی از مفهوم «سند» در ذهنشان شکل گرفته است. علاوه بر کاربرد عام سند، در گفتگوهای روزانه، این واژه در متون تخصصی و در ادبیات اداری در معانی متعدّد به کار رفته و می‌رود که این امر نیز ناخواسته، در تفهیم و تفاهم تخصصی آن، ناهمسانی‌هایی را پدید می‌آورد. شاید کاربردهای مختلف عمومی و تخصصی این واژه در رشته‌های مختلف و حتّی در متن قوانین و مقرّرات، یکی از اصول این امر باشد؛ زیرا در هریک از این موارد، نوع خاصی از سند مدنظر بوده است (عزیزی، ۱۳۹۰، ص ۱۲۱).

در معنای لغوی، سند را همان تکیه‌گاه، آنچه پشت به آن دهند (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۹، ص ۱۳۷۸۵) و یا هر چیزی که بتوان به آن استناد جست و قابل اعتماد باشد، گویند (نفیسی، ۱۳۱۸، ج ۳، ص ۱۹۴۵؛ معین، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۱۹۲۹) و در فرهنگ اداری، به‌طور کلی، سند حاصل خدمت و فعالیتی است که افراد و سازمان‌های مختلف به صورت نوشته یا اشکال مختلف دیگر با رعایت موازین و مقرّرات، تهیّه و تنظیم کرده و برای مراجعات بعدی نگه داشته‌اند (امیرشاهی، ۱۳۸۶، ص ۵-۶). بنابر تعریفی که فدایی از سند ارائه داده: «سند، دلیل، رسید، قبض، نوشته، مدرک، نوشته‌ای است که قابل استفاده می‌باشد (فدایی، ۱۳۹۴، ص ۳) همچنین در قانون مدنی، سند را نوشته‌ای گویند که در مقام دعوی قابل استناد باشد (قانون مدنی، مصوب ۱۳۱۴، ماده ۱۲۸۴). اما در این پژوهش، تعریف سند از دیدگاه تاریخی مورد نظر است، بنابراین، اسناد تاریخی شامل کلیه فرمان‌های سلطنتی، مکاتبات و اسناد سیاسی، معاهدات، نوشته‌های اداری، اسناد قضایی، مالی و حقوقی، گزارش‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، نظامی و برخی از مکاتبات خصوصی و دوستانه و خانوادگی می‌باشد که در اصطلاح پیشینیان، به آن‌ها سلطانیات و دیوانیات و اخوانیات می‌گفتند (قائم‌مقامی، ۱۳۵۰، ص ۱). با توجه به وفور این گونه اسناد در طول تاریخ، مشخصاً بازار جعل و تزویر در همه آن‌ها وجود داشته و جاعل با انگیزه‌های گوناگون اقدام به جعل آن‌ها می‌کرده است.

۱-۱ انواع سند

مورخان، برای گذشته کشورشان به دلایل گوناگون، دوره‌های مختلفی قائل هستند. اسناد تابوت عهد، معبد واقعیات بودند. مورخان با تعظیم و تکریم به آن‌ها نزدیک می‌شدند و با لحنی پر حرمت از آن سخن می‌گفتند؛ در واقع برای هر کشوری از هر دوره‌ای به مقدار کم تا زیاد سند به جا مانده است لذا چه بسا برای مورخ یک دوره خاص، سندی تاریخی محسوب گردد، اما مورخ دیگری آن را در اولویت قرار ندهد. به عبارتی سند به خودی خود، موجد تاریخ نمی‌شود (هالت کار، ۱۳۷۸، صص ۴۲-۴۳).

اسناد تاریخی انواع مختلفی دارند که جعل و دستکاری در همه آن‌ها رخ می‌دهد. قائم‌مقامی

با مطالعه متون تاریخی و آثار موسوم به منشآت و ترسل از جلالیریان تا صفویه به سندشناسی فارسی پرداخت و دو طبقه‌بندی را در دو اثر خود برای همه دوره‌ها ارائه کرد. ایشان اول بار در کتاب یک‌صد و پنجاه سند تاریخی از جلالیریان تا پهلوی، ذیل «اسناد اداری و دولتی و نامه‌های تاریخی» اسناد را به سه دسته تقسیم کرد:

۱. مکاتبات درباری، نوشته‌های دیوانی، اقسام فرمان‌ها، خطبه‌های رسمی و فتح‌نامه‌ها. به این دسته در قدیم «سلطانیات» می‌گفتند.
۲. اسناد و بنچاق‌ها، قباله‌های نکاح و طلاق، بخشش‌نامه‌ها، وصیت‌نامه‌ها، وکالت‌نامه‌ها، التزام‌نامه‌ها، قسم‌نامه‌ها. این‌گونه‌ها را می‌توان ذیل عنوان «اسناد حقوقی و قضائی» ذکر نمود.
۳. نامه‌های دوستانه و خانوادگی و خصوصی که به آن‌ها «خوانیات» می‌گفتند (قائم‌مقامی، ۱۳۴۸، ص ۶).

سپس در اثر دیگری، اسناد را به چهار دسته تفکیک نمود:

اولاً «اوراق اسنادی» که درباره امور روزمره زندگی و تحکیم روابط میان مردم و اجتماع به وجود آمده و حاکی از روابط مالی، اقتصادی و حقوقی مردم با یکدیگر می‌باشد. ثانیاً «خوانیات» که شامل مکاتبات دوستانه و نامه‌های خانوادگی می‌باشد. ثالثاً «مکاتیب درباری» شامل: مکاتبات پادشاهان و شاهزادگان که به این دسته در قدیم «سلطانیات» می‌گفتند. رابعاً «دیوانیات» که چهارمین دسته از اقسام اسناد تاریخی می‌باشند و نوشته‌هایی هستند که درباره مسائل و امور دولتی و کشوری در دستگاه‌های اداری تهیه می‌شده‌اند (قائم‌مقامی، ۱۳۵۰، صص ۴۱-۴۳).

این تقسیم‌بندی برای اسناد تاریخی، وسیع، جامع و پرتکلف می‌باشد، اما در همین راستا، رضایی با غور در اسناد دوره قاجار، طبقه‌بندی دیگری را مطرح کرده است. مبنای این طبقه‌بندی دو مقوله کهن و اساسی «شرع» و «عرف» است. بر این اساس اسناد دو دسته‌اند:

۱. «اسناد شرعی (نوشتجات شرعیه)» که برآمده از مباحث فقهی (معاملات، احکام و عبادات) هستند و توسط شخصی ذی صلاح مطابق با رسم سندنویسی همان دوره تنظیم شده‌اند، همچنین دفاتر معاملات و کتابچه‌های شرعیات.

۲. «اسناد عرفی» (نوشتجات عرفیه)، اسنادی است که ناشی از دستاوردهای نظام اجتماعی

سیاسی حاکم و لازمه زندگی و روابط روزمره بشری می‌باشند. این اسناد خود دو دسته‌اند:

۱-۲. «اسناد دیوانی» که نتیجه کار دیوانیان و نظام اداری تحت امر آن‌هاست، از قبیل «دیوانیات»، «سلطانیات»، دفاتر خلود.

۲-۲. «اسناد شخصی» شامل مکاتبات، رقعات و نامه‌های عاشقانه، روزنامه، قبوض و دفاتر مالی و ... (رضایی، ۱۳۹۰، صص ۳-۴).

اگرچه این تقسیم‌بندی، در جای خود بسیار حائز اهمیت است اما می‌توان طبقه‌بندی دیگری از اسناد را نیز مطرح کرد؛ بر این اساس اسناد سه دسته‌اند:

۱. «اسناد مالی و حقوقی»: اسنادی است که برگرفته از مباحث ملکی، معاملاتی، مالی و تجاری است مانند: اسناد و مکاتبات تجاری، قبالات و بنچاق‌های ملکی، مبیعه‌نامه‌ها، مصالحه‌نامه، عقدنامه، فردهای مالیاتی و جمع و خرج و حقوق‌ها، برات‌ها، دفاتر محاسباتی تجار و کسبه و...

۲. «اسناد دیوانی» که برگرفته از فعالیت‌های دیوانسالاری و امور دولتی و کشوری در دستگاه‌های اداری است. که اعم از فرمان، دست‌خط، نشان، منشور، مثال، رقم، حکم، ابلاغ، تلگراف و... می‌باشند.

۳. «اسناد اجتماعی - عرفی»: اسنادی است که ناشی از روابط مردم و اجتماع و همچنین امور روزمره زندگی‌اند. مانند: اسناد شرعی، اخوانیات یا نامه‌های رسمی و غیررسمی و خانوادگی.

۲- اصالت

اهمیت اصالت در این پژوهش نیز مانند دیگر پژوهش‌های مشابه، این است که برای رسیدن به درک و فهمی صحیح از جعل و اثر جعلی، باید به اصالت و اثر اصیل پرداخت. به هر حال، اسناد تاریخی به عنوان یکی از مهمترین منابع تحقیقات و پژوهش‌های علمی، مستلزم تأیید و تصدیق اصالت و اعتبار آن‌ها هستند. بررسی معیارهای گوناگون به کار رفته برای ارزیابی اصالت‌مندی آثار تاریخی، نشانگر تمرکز هریک از آن‌ها بر خصوصیات محدودی از اثر است. پاره‌ای از آن‌ها نظیر معیار دست‌نخوردگی مادی و استمرار کنش محیطی برای کنترل ویژگی‌های قابل‌اندازه‌گیری تعریف شده‌اند. برخی دیگر همچون بقای فنون ساخت و یا بقای صورت بر ویژگی‌هایی تأکید دارند که علاوه بر ساخت مادی اثر به دریافت ذهنی و تفسیر انسان نیز وابسته است (پدرام و دیگران، ۱۳۹۰، ص ۳). پیش از تعریف جعل به مثابه فقدان اصالت در آثار هنری، باید نشان داد که مفهوم اصالت قادر به توضیح معنای جعل به مثابه امری دروغین و ناخوشایند در تمام موارد، از جمله در اسناد تاریخی است. لسینگ^۱ اصالت را با توجه به پنج جنبه گوناگون تعریف می‌نماید:

۱. ویژه بودن یا خودسانی؛ یعنی شباهت نداشتن به شیء دیگر که این پیش‌افتاده‌ترین نوع اصالت است.

۲. یگانگی ظاهری که موجب تمایز یک اثر از دیگر آثار هنری می‌شود؛ در واقع یگانگی شرط لازم برای اصیل خوانده‌شدن هر اثر هنری به گونه‌ای معنادار است اما شرط لازم برای زیبایی اثر نیست و آگاهی از این امر پس از جای دادن اثر در زمینه تاریخی هنر مشخص می‌شود.

1. lessing

۳. بداعت خلاقه یا خودانگیختگی؛ که خصیصه هر اثر هنری خوب است چنین اصالتی با اثر هنری پیوند یافته و در ویژگی‌های فرمی یا تکنیکی متجلی می‌شود اما باز هم نیاز به بررسی اثر در زمینه تاریخی دارد.

۴. دستیابی به دستاوردهای عظیم هنری؛ که البته فقدان آن معرّف اثر جعلی نیست و این خصوصیت در بسیاری از آثار هنری معتبر غایب است. اما در توجیه بحث احتمالاً باید به مسائلی از قبیل دامنه، عمق، جسارت و بداعت موضوع اشاره کرد.

۵. بداعت هنری و دستاورد نه یک اثر هنری خاص، بلکه کل مجموعه تولیدات یک فرد یا حتی یک مکتب؛ وی این معنا از اصالت را نیز به زمینه تاریخی وابسته می‌داند چرا که دستاوردهای یک فرد یا دوره در چاقوب آن قرار داده می‌شود و البته آن را کامل‌تر از دیگر جنبه‌ها می‌داند (لسینگ و داتون، ۱۳۸۹، صص ۳۴-۳۸).

۳- جعل

«جعل» در معنای لغوی، به معنای ساختن، قراردادن، نهادن، وضع کردن، زشتی را نیکو گردانیدن، مبدل ساختن و دیگرگون کردن (معین، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۱۲۳۱) و از حالتی به حالت دیگر درآوردن است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۵، ص ۶۸۳۵). از دیدگاه قانون‌گذار، جعل عبارت از ساختن نوشته یا سند یا ساختن مهر یا امضای اشخاص رسمی یا غیررسمی، خراشیدن یا تراشیدن یا قلم‌بردن یا الحاق یا اثبات یا سیاه کردن یا تقدیم یا تأخیر تاریخ سند نسبت به تاریخ حقیقی یا الصاق نوشته‌ای به نوشته‌ای دیگر یا به کاربرد مهر دیگری بدون اجازه صاحب آن و نظایر این‌ها، به قصد تقلب است (پرچمی، ۱۳۸۱، ص ۱۴۸). در اصطلاح حقوق، جعل را تزویر و وضع و جاعل را مزور و وضاع گویند و جعل عبارت است از ساختن امری از روی قصد و برخلاف واقع، مانند سند مجعول و سکه قلب و نحو این‌ها، پس جعل سند شعبه‌ای است از جعل و جعل خود، نوعی از غش است (جعفری‌لنگرودی، ۱۳۹۳، ص ۱۹۶). برخی حقوقدانان نیز در تعریف جعل گفته‌اند: «جعل، عبارت از قلب متقلبانه حقیقت در سند، نوشته یا چیز دیگر است، به قصد اضرار به غیر، به روش‌های پیش‌بینی شده در قانون (کوشا، ۱۳۷۸، صص ۵-۶).

همانگونه که ملاحظه می‌شود، عنصر اصلی تعاریف ارائه شده، «قلب متقلبانه حقیقت» است؛ یعنی هر قلب حقیقتی، جعل محسوب نمی‌شود؛ بلکه قلب به قصد تقلب، مشمول این عنوان است. به عنوان مثال، هر حروف‌نگار دادگستری، ممکن است روزانه مرتکب لغزش‌های تایپی زیادی شود و منشی یا قاضی، ناچار به تصحیح یا تغییر این لغزش‌ها باشد؛ اما با توجه به اینکه قلب صورت گرفته، متقلبانه نمی‌باشد، آن عمل جرم محسوب نمی‌شود (صادقیان، ۱۳۸۸، ص ۱۲۰). در جعل سند باید توجه داشت که جعل با معنای ساختن و تغییر آگاهانه سند همراه با

تقلّب و تزویر همراه است.

بنابراین می‌توان جعل اسناد را این‌گونه تعریف کرد:

ساختن یا تغییر آگاهانه واقعیت در یک سند به قصد فریب دیگران و با انگیزه سودجویی مادی یا معنوی به نحوی که اصالت سند از بین برود، جعل است؛ و به فرآیند تحریر و تولید اسناد تقلّبی بر اساس تغییر در شکل و محتوای اسناد بر خلاف امر واقع و به‌منظور جا زدن آن به‌عنوان اصل، برای استفاده خود یا دیگری و به ضرر غیر، جعل اسناد گویند.

۴ - تزویر

«تزویر» در لغت به معنای دروغ گفتن، فریب‌دادن و آراستن و برپای داشتن چیزی و راست و نیکو کردن آن (معین، ۱۳۸۳، ص ۱۰۷۷؛ دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۵، ص ۶۷۰۸) است. از آنجا که جعل با معنای ساختن و تغییر دادن فاقد مفهوم تقلّب است، باید با واژه تزویر با معنای دروغ و فریب به کار رود. بنابراین، به کار بردن واژه تزویر بعد از واژه جعل، سبب ایجاد مفهوم جعل به معنای خاص شده است و به‌کارگیری واژه جعل ماقبل واژه تزویر، موجب از بین رفتن مفهوم عام آن می‌شود (سالاری‌شهرباکی، ۱۳۹۱، صص ۳۲-۳۳).

بنابراین، آنچه این دو واژه را از یکدیگر متفاوت می‌نماید، این است که در جعل بیشتر ساختن و دیگرگون کردن و در تزویر، آراستن و فریب مدنظر است؛ در نتیجه همراهی این دو واژه با هم می‌تواند هر دو جنبه را در برگیرد (عظیمی، هاشمی‌اصل، ۱۳۹۴، صص ۲۶۵-۲۹۲).

انگیزه جاعلان از جعل

از صدها سال پیش، بازار اشیاء جعلی رونق داشته و تا امروز نیز، تقاضای روزافزونی برای خرید اشیاء و آثار تاریخی وجود دارد و موزه‌های نوپا و مجموعه‌داران، خریداران اصلی این اشیاء هستند. اگرچه اکنون انگیزه اصلی جعل اشیاء و اسناد تاریخی سودجویی و مسائل مادی محسوب می‌شود، اما در طول تاریخ، انگیزه‌های مختلفی برای جعل اسناد وجود داشته است (مایل‌هروی، ۱۳۸۰، ص ۶۰). انگیزه‌هایی که الهام بخش جاعلان در گذشته بود و امروزه نیز به آنان الهام می‌بخشد، با سودهای بشری در هم می‌آمیزد و اغلب این سودها به سودجویی و تفاخر و خودخواهی منتهی می‌شود و موجب جعل اسناد و مدارک بی‌شماری می‌گردد که برای فراهم‌آوردن تسهیلات در مطالبه فلان حق، پیروزی در فلان مرافعه، تضعیف رقیب و هم‌آورد، به کار می‌رود (قائم‌مقامی، ۱۳۵۰، ص ۲).

حب و بغض‌ها و غرض‌ورزی‌ها و دیگر انگیزه‌های قومی، قبیله‌ای، خانوادگی و بیماری‌های نفسانی سبب می‌شد که اسناد جعلی تهیه شوند. مروری بر تاریخ نشان می‌دهد که جعل اسناد

با روش‌های مختلف و به انگیزه‌های گوناگون صورت می‌گرفته است، مثلاً در برخی موارد جعل سند هنگام نوشتن آن توسط کاتب بوده است، یعنی کسی چیزی می‌گفته و کاتب از روی ناآگاهی و خستگی اشتباه می‌نوشت که بیشتر این اسناد جعلی، حقوقی بوده است. مثلاً اسنادی که در مورد اختلافات مالی و پولی وجود دارد یا در برخی موارد نیز جاعل قصد آن داشته تا در اثر شیفتگی، چهره دیگری از یک رجل معروف ارائه داده و وی را به گونه‌ای دیگر معرفی کند. البته همواره اینچنین نیست و گاهی برای انحراف در تاریخ و به منظور نیکو کردن یک چهره سیاسی و محدود کردن چهره مقابل آن، دست به چنین عملی می‌زند. دارندگان سند در برخی موارد به این علت سند را جعل می‌کردند که در آینده بتوانند از آن طریق، امتیازاتی را کسب کنند. همچنین در اسناد سازمان اوقاف که دارای بار مالی هستند، بازار جعل داغ است و جاعلان به منظور فریب و سودجویی‌های ملکی و مالی، اقدام به دخل و تصرف در اسناد مربوطه می‌کنند.

علل پنهان گسترش جعل

آثار تاریخی و فرهنگی هر کشور، نشان از هویت ملی و مشترک مردمان آن دارند و آثار جعلی و تقلبی در محدودش نمودن تطور هنری - تاریخی تمدن‌های باستانی نقش بسیار مؤثری دارند. اصولاً اسناد و مکاتبات تاریخی پس از کشف، وارد مراکز اسناد، موزه و مجموعه‌های نگهداری آثار می‌شوند. این‌ها مراکزی هستند که آسیب فراوانی از آثار جعلی دیده‌اند. امروزه باید در مورد اصالت اکثر آثاری که در این مراکز نگهداری می‌شوند و از راه‌هایی غیر از تعیین اصالت و شناسایی دقیق علمی توسط متخصصین امر به دست آمده‌اند، با دیده تردید نگریست؛ زیرا شیوه‌های امروزی جعل آثار هنری و اسناد تاریخی، آن قدر گسترده و پیچیده گردیده که تشخیص اصل از جعل بسیار مشکل و عملی کاملاً تخصصی است (رازانی، نصیرزاده، ۱۳۹۱، ص ۱۲۱). در این رهگذر، می‌توان عوامل وقوع و افزایش جعل را در موارد زیر برشمرد:

۱. فراوانی اسناد و مدارک کاغذی
  ۲. هوش و ذکاوت جاعلان و منفعت مالی فراوان
  ۳. ناکارآمدی روش‌های احراز هویت واقعی افراد و اصالت اسناد
  ۴. ضعف آموزش کارکنان و عدم به‌کارگیری تجهیزات فنی در تشخیص اسناد جعلی
- از اسناد اصیل (میراحمدی، ۱۳۹۰، ص ۱۱۶).

جاعلان هنرمند و صنعتگر، هر روزه اسناد جعلی بسیاری را با مطالعه و بررسی ادبیات دیوانسالاری و سنت‌های نگارشی می‌سازند و از هیچ تلاشی برای کپی‌برداری و کهنه‌نمایی اسناد و فروش آن‌ها دریغ نمی‌کنند. جاعلان اسناد تاریخی که برخی آن‌ها را نابغه‌های خلاق و برخی نیز مجرمین فاسد می‌دانند (نیکبر، ۱۳۸۲، ص ۱۲)، هدفشان در اغلب موارد اقتصادی و

یا نشان دادن حماقت دلالتان اسناد تاریخی است. این افراد سودجو به واسطه برخی ویژگی‌ها از قبیل موقعیت‌شناسی بسیار دقیق، خود را پشت یک دروغ در رابطه با اصالت آثارشان پنهان کرده و با وجود شرایط به وجود آمده از قبیل بازار عرضه و تقاضای فعال و پر سود اسناد تاریخی و نسخ خطی به علاوه خریداران ناآشنا و بدون اطلاعات تاریخی و هنری یا در نهایت با قصد و نیت سیاسی و ... اقدام به جعل آثار تاریخی می‌کنند (نیکبر، ۱۳۸۲، صص ۱۲-۱۳).

با توجه به بازار گرم قاچاق نسخ خطی و اسناد تاریخی و دانش تاریخی جاعلان جای تعجب نیست که «برخی متخصصین، تعداد زیادی از اسناد و نسخ تاریخی جهان را جعلی و یا مشکوک ارزیابی می‌کنند. نکته جالب اینجاست که بسیاری از این مراکز که در مجموعه خود آثار جعلی دارند، به خاطر ترس از دست دادن اعتبار مجموعه‌ها، زبان‌های مالی، کاهش مراجعه‌کنندگان، تمایلی به انتشار حقایق در این زمینه را ندارند» (نیکبر، ۱۳۸۲، ص ۱۳).

ویژگی‌های سند واقعی

اسناد علاوه بر اینکه تمام مواضع و فراز و نشیب حیات فرد و جامعه را در ادوار مختلف بازگو می‌کنند، همانا موجب آشنایی محقق با اسلوب نگارش و انشای هر عصر و دوره هستند. با توجه به این درجه از اهمیت، سند تاریخی با توجه به روزگار و سال‌هایی که بر آن گذشته طبعاً دارای خط‌خوردگی، شکستگی، تراشیدگی و امثال این‌ها است. سند تاریخی، حتی‌المقدور اگر رونوشت است، باید از روی اصل استنساخ شده باشد، تلخیص نباشد، نگارش آن به نگارش اصل نزدیک باشد، اگر سند شرعی و قضایی است دارای سجلات و مهر حاکم شرع باشد، شهادت صاحب سند یا مخاطب آن به صورت مهر، امضا و... باشد. در اسناد دیوانی آثاری چون طغرا، مهر اصلی، حاشیه‌نویسی، ظهرنویسی و... را داشته باشد. کاغذ، مرکب، خط، اسلوب نگارش، کتابت و تزئینات با عصر و تاریخ صدور سند مناسبت داشته باشد و نشانه‌های دیگر که در اثر طول زمان کار با اسناد و مهارت و ممارست محقق به آن‌ها واقف می‌شود.

جعل و دستکاری در اسناد تاریخی

یکی از آفاتی که تاریخ‌نگاری معاصر ایران طی سه چهار دهه گذشته دچار آن شده، پدیده «سندسازی» است و سندسازان به علل مختلف و به طرز ناایمانانه اقدام به این کار کرده و در صدد برآمده‌اند با انگیزه‌های گوناگون، انحراف در تاریخ را شکل داده و «حقیقت تاریخ» را وارونه جلوه دهند و ضرر دو سویه‌ای را متوجه خود و جامعه سازند، تشخیص صحیح از سقیم این اسناد، هم از طریق بررسی‌های مادی و فیزیکی اسناد و هم از طریق بررسی‌های محتوایی، کار پژوهشگران نسخ خطی و اسناد تاریخی است.

ناگفته پیداست که جاعلان اسناد و نسخ خطی، معمولاً به صورت گروهی کار می‌کنند. در جعل نسخ خطی و اسناد، اهل دانش، خطاط، صورت‌نگر و هنرمند با همکاری یکدیگر سند یا نسخه‌ای را جعل می‌کنند. بالاخره جاعلان باید اطلاعات کافی از زبان و ادبیات داشته باشند و به خوبی بدانند که مثلاً چگونه پوست یا کاغذ را با چای یا مواد دیگر رنگ کنند تا قدیمی به نظر رسد (بحرالعلومی، ۱۳۸۱، صص ۵۲۱-۵۲۶). سودآور، در بحث از اسناد مخدوش از اصطلاح اسناد نیمه جعلی استفاده کرده است و آن‌ها را این‌گونه تعریف می‌نماید: «اسنادی که زمان پیدایش واقعی آن‌ها از آنچه به ظاهر می‌نماید، زیاد دور نیست، ولی معذک تمامی یا قسمتی از آن جعلی است و گمراه‌کننده» (سودآور، ۱۳۸۳، ص ۴۵)، بر این اساس چگونگی انجام جعل و دستبرد در اسناد را می‌توان به گونه‌های مختلف نشان داد:

۱. ساخت کامل سند

ساخت کامل سند از ابتدای آن با انگیزه فریب و تقلب همراه است که به مفهوم شبیه چیزی را درست کردن است، یعنی جاعل با علم به احوالات و اتفاقات یک دوره خاص، سندی را بسازد که مطابق با جریان‌های تاریخی آن دوره باشد به نحوی که تشخیص اصلی یا جعلی بودن آن، هر بیننده‌ای دچار اشتباه شود (وقتی می‌گویند ساختن کل یک سند مدنظر است، منظور ساختن نامه‌ای منتسب به فردی بزرگ و شناخته شده، ساخت گذرنامه، استشهادیه، کارت پایان خدمت، گواهینامه و غیره می‌باشد) از موارد این‌گونه جعل می‌توان به نامه‌ها یا عهدنامه‌های مصنوعی اشاره کرد که به‌طور کامل ساختگی هستند؛ مانند عهدنامه‌های جعلی منسوب به زمان پیامبر اسلام (ص) و حضرت علی (ع) (فزونی، ۱۳۶۳، ص ۱۶۵-۱۷۷)، یا نامه‌ای جعلی از امیر تیمور به شارل ششم پادشاه فرانسه (سودآور، ۱۳۸۳، ص ۴۵؛ kehren. 1990. P 50) این نامه به همراه رونوشتی از پاسخ شارل ششم به امیر تیمور موجود است و در بایگانی اسناد سلطنتی دولت فرانسه نگهداری می‌شود. متن آن را اول بار، سیلوستر دوساسی^۱ در سال ۱۸۲۲ م منتشر کرد (de Sacy, 1822, p. 470-522).

سند زیر قباله ازدواج عالیه خانم با پرویزخان افشار به مهریه ۵ تومان و سه دانگ و یک عمارت در دروازه شمیران تهران است که موجب شکایت زهرا خانم مبنی بر جعلی بودن ورقه صلح‌نامه عمارت مذکور که جاعل آن عالیه خانم و پرویزخان و حاج ابراهیم الشریعه هستند، شد (ساکما؛ ۲۹۸/۱۰۰۲۱۹).

۲. جعل و دستکاری متن سند

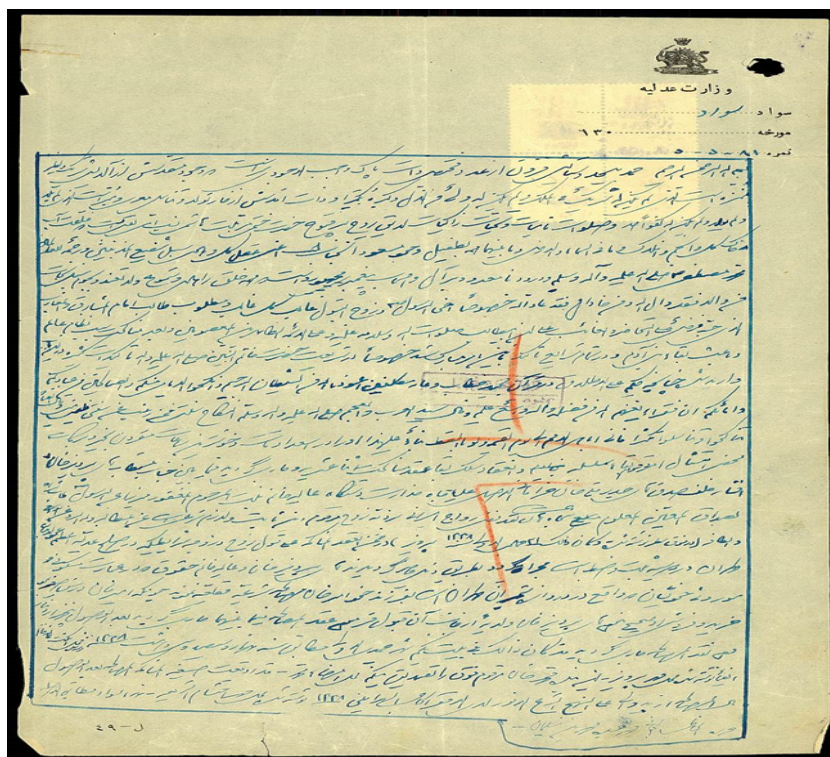
جاعل به منظور نیل به اهداف خود، متن سند را بهترین موضع برای پیاده کردن افکار و نیت‌های خود می‌داند. به همین منظور با روش‌های مختلف، به تغییر و دستکاری کلمات و

1. Silvester de sasy

عبارات سند می‌پردازد. گاهی اوقات جاعل با ابزار و وسایل مختلف نظیر کارد، تیغ و نوک سنجاق، یک حرف از یک کلمه یا نهایتاً تمام کلمه مورد نظر را محو کرده و از بین می‌برد. مثلاً در اسم «حسین علی»، حسین را تراش داده و تبدیل به «علی» می‌کند و یا در کلمه «نساخته بود»، حرف «ن» را خراش داده و کلمه را به «ساخته بود» تغییر دهد. برعکس این مورد نیز می‌تواند رخ دهد به گونه‌ای که جاعل یک عدد یا یک حرف را به کلمه‌ای دیگر اضافه می‌کند؛ مثلاً با اضافه کردن حرف «ن» به کلمه «می‌شود» کلمه را تبدیل به نمی‌شود می‌کند. این مفهوم در مصداقی بزرگ‌تر نیز قابل رخ دادن است، به گونه‌ای که جاعل عبارت یا تبصره‌ای جدید به متن سند اضافه می‌کند که این اضافه کردن مطلب، دارای اثر و قابلیت اضرار باشد. مثلاً در مبیعه‌نامه یک شرطی را به شروط موجود در بیع‌نامه اضافه می‌کنند، یا یک بند را به نفع خودشان اضافه می‌کنند.

یکی از رایج‌ترین مصداق‌های جعل و دستکاری در سند، تغییر تاریخ تحریر سند است. جاعل برای این منظور با دست بردن در سند یا نوشته، تاریخ آن را به منظور حصول مرور زمان یا قطع مرور زمان به طور متقلبانه و به قصد اضرار به دیگری تغییر دهد. تغییر تاریخ سند (به جهت کهنه‌نمایی) از شیوع بیشتری نسبت به دیگر روش‌های جعل برخوردار است.

۳. جعل عناصر و اضافات سند

این نوع جعل که غالباً در عناصر و اجزاء وابسته به سند چون: مهر، طغرا، توشیح و توقیع در اسناد دیوانی و مهر، امضاء و سبج در اسناد شرعی و قضایی صورت می‌گیرد، خود بر چند نوع است:

۳.۱. ایجاد طغرا، توشیح و توقیع در اسناد

در این روش، جاعل با دانش تاریخی خود و علم و اطلاع کافی از نحوه ترسیم طغرا، توشیح و توقیع با توجه به جایگاه هر یک از آن‌ها در اسناد تاریخی و در ادوار تاریخی مختلف، اقدام به جعل سند می‌کند، قدر مسلم آن است که جاعل بدون داشتن دانش تاریخی قوی و خط خوش، قادر به ایجاد این نوع جعل نیست چرا که لازمه انجام این نوع از جعل داشتن چنین مهارت‌هایی می‌باشد.

۳.۲. ایجاد سجالات در اسناد شرعی و قضایی

سند همانند ترازوی دوکفه‌ای، «متن» و «سجل» دارد. خبر (گواهی) مکتوب مهور یا ممضی را «سجل» (تصدیق) گویند. عبارت هر سجلی همانند متن، اجزای مشخصی (بسمله، دیباچه، رکن کلام، خاتمه) دارد که از حیث رجال‌شناسی پراهمیت هستند. سجالات را می‌توان به چند دسته، شامل «سجل وقوعی»، «سجل اعترافی»، «سجل شهودی» و «سجل مطابقه‌ای» تقسیم کرد (رضایی، ۱۳۹۰، ص ۱۷-۱۸). جاعل در این نوع جعل با مهرسازی مهرهای افراد مختلف (اصحاب حل و عقد و اماناء شرع و دیگران) و نیز افزودن یادداشت‌های وقوعی، اعترافی و شهودی در جایگاه مربوط به آن‌ها، اقدام به جعل‌سازی این نوع از اسناد می‌کند.

۳.۳. جعل مهر در اسناد

جعل مهر به عنوان یکی از شاخصه‌های جعلیات در حوزه سندشناسی فارسی به صورت شبه‌مهبری و شبه‌مهرنویسی مطرح است. بدین معنا که مهر طرفین اسنادی (در اسناد شرعی و قضایی) یا مصحح اسنادی (که غالباً در اسناد دیوانی شخص پادشاه و مصدر سند و در اسناد شرعی عالم شرع) و یا اشخاص مهم، مانند مهبری که فردی به اسم معن ابن زائده با نقش خلافت در زمان عمر ساخته بود و از آن طریق مالی از خراج کوفه به دست آورد (بلاذری، ۱۳۴۶، صص ۳۶۶-۳۶۷) مورد جعل قرار می‌گیرد.

۳.۴. کهنه کردن کاغذ

کاغذ در اسناد نقش مهمی را بازی می‌کند، به شرطی که سند بر روی کاغذ باشد و فی المثل بر روی پوست، چوب، سنگ، و غیره نباشد (خان‌محمدی، ۱۳۷۲، صص ۸۶-۹۷). در سندهای

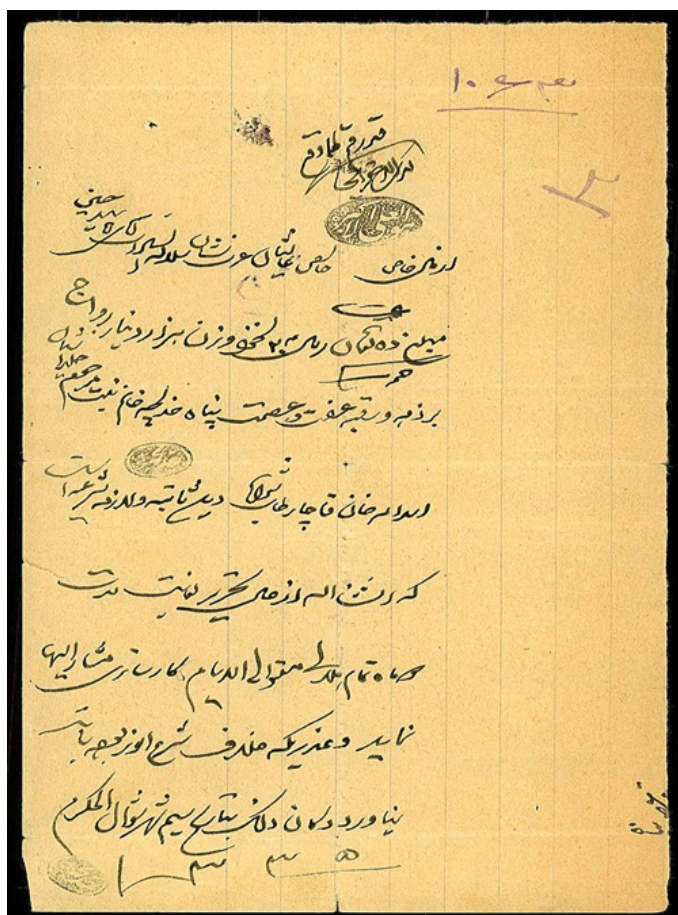
کاغذی نیز جعل دیده می‌شود؛ جاعلان این کار را به قصد تقلب و جعل و کهنه نشان دادن سند و نوشته انجام می‌داده‌اند. برای این کار می‌بایست اوراق را در گاه نهان کرد و بعد آن‌ها را در ته کفش گذاشت و چند روز راه رفت در این صورت زرد رنگ و کهنه به نظر آید و پس از آن متن یا نوشته مربوط را روی آن می‌نگاشتند (افشار، ۱۳۹۰، ص ۱۷۳).

۳.۵. جعل خط

مصادیق جعل خط هم در نسخه و هم در سند به وفور یافت می‌شود، در واقع، گاه جاعل با دانش تاریخی و آگاهی خود از تداوم و تطوّر خط در ادوار تاریخی و قرون مختلف، به جعل خط می‌پردازد. در این نوع جعل، جاعل یا خوشنویس بوده یا خط خوبی دارد؛ در واقع هرگاه هنرجو در مشق نقلی به مرحله‌ای می‌رسید که خطوط استادش را با دقتی بسزا نقل کند، ممکن بود به جعل آثار نیز بیانیدشد و گاه اقدام کند. عنصرالمعالی در همین رابطه و در باب سی و نهم فرزندش را توصیه می‌کند: «اگر چنانکه خطاطی و قادر باشی و از هرگونه خطی که بینی، بدانی نبشت، این دانش سخت نیک است ولکن بر کسی پیدا مکن تا مزور کردن معروف نشوی که آنگاه اعتماد ولی نعمت تو از تو برخیزد و اگر کسی دیگر مزوری کند، چون ندانند که کردست، بر تو بندند...» (عنصرالمعالی، ۱۳۷۸، ص ۲۱۳).

سند زیر سندی جعلی است که جاعل با علم به اتفاقات دوره و زمان خود، به جعل مهر، خط و سجلات آن دست زد و برای پرداخت بدهی به محکمه ارائه داد (ساکما؛ ۲۹۸/۸۹۴۴۰).

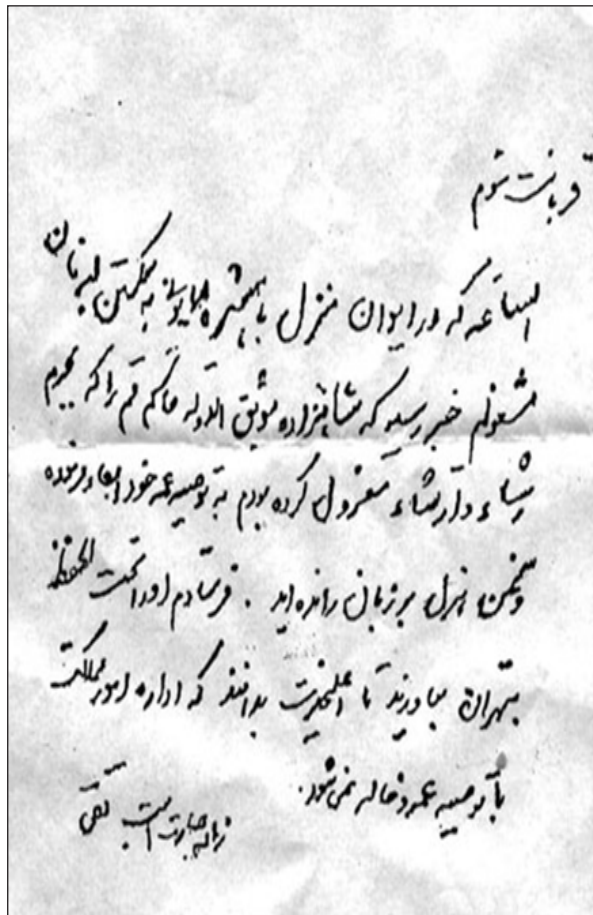

ذکر نمونه‌ای دیگر از اسناد جعلی

سند زیر، یک دست‌نوشته منسوب به امیرکبیر است که مخاطب آن ناصرالدین شاه است (افشار، ۱۳۸۲، ص ۹۹-۱۰۰). در سند زیر چنین می‌خوانیم؛

«قربانت شوم، الساعه که در ایوان منزل با همشیره همایونی به شکستن لبه نان مشغولم، خیر رسید که شاهزاده موثق‌الدوله(?) حاکم قم را که به جرم رشا و ارتشا معزول کرده بودم، به توصیه عمه خود ایقا فرموده و سخن هزل بر زبان رانده‌اید. فرستادم او را تحت‌الحفظ به تهران بیاورند تا اعلی‌حضرت بدانند که اداره امور مملکت با توصیه عمه و خاله نمی‌شود. زیاده جسارت است. تقی»

این سند مخدوش و جعلی، هرچند به ظاهر، نشانه اقتدار امیر در زمان صدارتش می‌باشد اما به دلایل مختلف سندشناسانه جعل مطلق است.

۱- امیر در بالای همه عرایض خود کلمه «هو» می‌نوشت.

۲- هیچ شباهتی بین خط اصلی مرحوم امیر کبیر، با این سند جعلی وجود ندارد. در این باره می‌توان در مقام مقایسه، به اسناد موجود در کتاب اسناد و نامه‌های امیر کبیر از علی آل داوود با نامه و سند فوق که هیچ شباهتی با هم ندارند، اشاره کرد.

۳- در دوره قاجار خط قالب و مرسوم بوده و خطوط دیگر چندان نداشته است؛ در حالی که خط سند مزبور نستعلیق تحریری است.

۴- نامه فاقد تاریخ است، در صورتی که اکثر نامه‌های به‌جا مانده از دوره قاجار دارای تاریخ

تحریر هستند.

۵- چنانچه در نامه‌های امیر کبیر مشاهده می‌شود، داشتن مهر یکی از ویژگی‌های آن‌هاست. امیر همواره نامه‌هایش را با رقم مهر «میرزا محمدتقی‌خان»، «المتوکل علی‌الله محمدتقی»، «عبدالله الراجی محمدتقی» و «لا اله الا الله الملك الحق المبين محمدتقی» مهور می‌ساخت و دیده نشده که در مراسلاتی که از او باقی مانده، «تقی» مهر و امضا کند.

۶- از اسناد به‌جا مانده از دوران پیشین، این نکته پیداست که استفاده از علاماتی مانند نقطه، ویرگول و... مرسوم نبوده است، در این سند جاعل دو بار پس از کلمه «رانده‌اید» و در انتها پس از کلمه «نمی‌شود»، نقطه گذاشته است. در آن هنگام و چنانچه در مراسلات و مکاتبات آن دوران پیداست، کلمات با فاصله از همدیگر مشخص بودند و مطلقاً علامت‌های مرسوم امروزی در مکاتباتی که دست نوشت بود، به کار برده نمی‌شد.

۷- در رسوم سندنویسی قاجار، پیوسته‌نویسی کلمات با حروف قبل از خود رایج بود. در این سند جاعل دو بار کلمه «به» را جدا نوشته است. او به تهران را «بتهران» نوشته و حال آنکه «به» را دو بار جدا از کلمه توصیه نوشته شده است. همچنین در سند فوق «شکستن» بدون نقطه حرف ش و به صورت شکستن آمده است، این در حالی است که با قرینه‌یابی حرف «ش» در کلمات دیگر مثل «همشیره»، حرف «ش» دارای نقطه هست.

۸- کلمه «تهران» ساخته و پرداخته عصر پهلوی است و استعمال آن در دوره قاجار نمی‌توانسته درست باشد چراکه در آن زمان تهران را با «ط» می‌نوشتند.

راه‌های پیشنهادی شناخت اسناد جعلی

- با توجه به زبان‌ها و آسیب‌های مختلفی که جعل اسناد به پیکره تاریخ و فرهنگ کشور و پژوهش‌های محققین وارد می‌آورد، مقابله با این جرم اهمیت فوق‌العاده‌ای دارد و لازم است تا برای هماهنگی، سیاست‌گذاری و شناسایی اسناد جعلی، سازمانی در مراکز اسناد، موزه‌ها و محل‌های نگهداری اسناد تاریخی تشکیل و تقویت شود.

- شناسایی آثار جعلی در مراکز اسناد و برپایی نمایشگاه‌هایی از این آثار

- افزایش سطح دانش و فرهنگ جامعه نسبت به حفاظت و نگهداری صحیح از میراث گذشتگان و آگاهی دادن به افراد در مورد آثار منفی ناشی از جعل و تزویر و مخدوش کردن میراث علمی نیاکان.

- ارتقای دید و نگاه مسئولان فرهنگی نسبت به آثار جعلی به عنوان آثاری قابل تحقیق و

ارزشمند برای جمع‌آوری، حفاظت و نگهداری به عنوان نمونه مستند آثار جعلی

- درک و شناخت مهر، توشیح، توقیع‌های شاهان، شاهزادگان و بزرگان درباری

- رجال‌شناسی و شناخت افراد مهم و مشهور دوره‌های مختلف تاریخی

- کار بر روی عناصر نسخه‌شناسی سند مانند کاغذ، مهر، قلم، مرکب و غیره و همچنین تطبیق اسناد با این مواد تا صحت و سقم آن‌ها مشخص شود.
- مطالعه و آشنایی با آداب دبیری، دیوانسالاری و سنت‌های نگارشی ادوار مختلف تاریخی
- کار بر روی تاریخچه سند از دیدگاه ادبی، رجال‌شناسی و تاریخ‌گذاری
- دقت روی آیات، اشعار، ترکیب و آرایش سند، به گونه‌ای که سند جعلی از سند اصلی بازشناخته شود.
- شناخت تداوم و تحوّل خطوط (نسخ، نستعلیق، شکسته، تعلیق و غیره) در ادوار مختلف تاریخی
- برقراری گسترده دانش‌های جرم‌شناسی، آسیب‌شناسی، جرم‌یابی و برقراری ارتباط آن‌ها با سندشناسی
- ارائه دروسی در ارتباط با شناسایی اسناد جعلی و جرم‌شناسی سند ذیل رشته‌های مرتبط با اسناد و نسخه‌های در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی.
- موارد جعل اسناد در طول تاریخ توسط سندشناسان فهرست‌نویسی شوند.
- به‌کارگیری دانش «گونه‌شناسی» برای شناخت اصالت اسناد و نسخ خطی: روشی که امروز به نام روش التقاطی مشهور است، دست‌نوشته‌های گوناگون یک اثر را در می‌آمیزند، زیرا بنابر اصل گونه‌شناسی هر دست‌نوشته ویژگی‌های زبانی و فرهنگی حوزه خویش را دارد و در صورت آمیزش آن‌ها، ویژگی‌های سبکی و نوشتاری حوزه‌ها و مناطق جغرافیایی مختلف شناخته می‌شود که این خود باعث شناخت اصالت اسناد و نسخ خطی هر منطقه جغرافیایی می‌شود (کمائی فر، ۱۳۸۸، صص ۱۰۱-۱۱۵).
- به‌کارگیری دانش زبان‌شناسی و سبک‌شناسی: هر دوره تاریخی ویژگی‌های خاص خود را از نظر گویش در مناطق مختلف کشور دارد و از آنجا که واژه‌ها در طول روند خود تولد، تحول و مرگ را طی می‌کنند، با شناخت کاربرد واژه‌های خاص هر منطقه در دوره‌های مختلف تاریخی (ممکن است در یک منطقه واژه‌ای به کار رفته باشد که در منطقه دیگر به کار نمی‌رفت) می‌توان اصالت اسناد هر منطقه در هر دوره تاریخی را تشخیص داد.
- شناخت اوزان و مقیاس‌های تمام مناطق کشور: کاربرد اوزان و مقیاس‌ها در انواع اسناد تاریخی امری مشهود است و مطالعه و شناخت آن‌ها در مناطق مختلف کشور، می‌تواند در تشخیص اسناد اصلی از جعلی بسیار مفید واقع شود چون این اوزان و مقیاس‌ها در تمام نقاط کشور یکسان نبوده‌اند.
- شناخت کاربرد انواع سکه‌ها در مناطق مختلف و مقادیر آن‌ها: در ادوار مختلف تاریخ و در مناطق مختلف کشور سکه‌های متفاوت رواج داشته و مقادیر مختلفی نیز برای آن‌ها تعریف

می‌شده است، از این رو شناخت انواع این سکه‌ها و مقادیر آن‌ها در نقاط مختلف کشور، می‌تواند امری مفید در تشخیص جعل در اسناد باشد.

نتیجه‌گیری

بررسی‌های انجام‌شده نشان می‌دهد جعل و تزویر در اسناد تاریخی به دلیل ایجاد ابهام در حوادث و رخدادهای گذشته، کاهش اعتماد افراد و سازمان‌ها به منابع پژوهشی و نیز نقشی که در ناکارآمدی پژوهش‌های تاریخی دارد، می‌بایست در کانون توجه مورخان، محققان و دولتمردان قرار گیرد. در همین راستا، عوامل و دلایل بسیاری نظیر ۱. فراوانی اسناد و مدارک کاغذی ۲. هوش و ذکاوت جاعلان و منفعت مالی فراوان ۳. ناکارآمدی روش‌های احراز هویت واقعی افراد و اصالت اسناد ۴. ضعف آموزش کارکنان و عدم به‌کارگیری تجهیزات فنی در تشخیص اسناد جعلی از اسناد اصیل، در این امر دخیل هستند که با توجه به زیان‌های مادی، معنوی و اجتماعی آن‌ها و ایرادهای اثر جعلی که مهم‌ترین آن نداشتن اصالت و گمراهی محققان و پژوهشگران است، شناخت و آگاهی نسبت به این آثار امری ضروری است.

انواع جعل و تزویر در اسناد تاریخی به سه دسته عمده تقسیم می‌شوند:

۱. ساخت کامل سند (سندسازی)؛ به مفهوم شبیه چیزی را درست کردن، یعنی جعل با علم به احوالات و اتفاقات یک دوره خاص، سندی را بسازد که مطابق با جریان‌های تاریخی آن دوره باشد. ۲. جعل و دستکاری متن سند (دیبچه، رکن کلام و خاتمه)؛ این نوع جعل در انواع اسناد و با مصادیق گوناگون وجود دارد که البته به دلیل سهولت و کثرت انواع آن (خراشیدن، تراشیدن، قلم بردن، الحاق، محوکردن، سیاه کردن، تغییر و دستبرد در تاریخ سند) از رواج نسبتاً زیادی برخوردار است.

۳. جعل عناصر و اضافات سند؛ که غالباً در عناصر و اجزای وابسته به سند چون: مهر، طغرا، ظهریه، توشیح، توقیع، خط و کاغذ در اسناد دیوانی؛ مهر، ظهریه و سجلات در اسناد شرعی و قضایی صورت می‌گیرد.

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از این پژوهش، مشخص می‌شود که جعل و تزویر در اسناد تاریخی گستردگی و گوناگونی بسیاری دارند، در نتیجه لزوم شناخت و توجه به اسناد جعلی توسط سندپژوهان، محققان و فهرست‌نویسان و البته مراکز نگهداری اسناد تاریخی امری ضروری است، چرا که عدم شناسایی آن‌ها، صدمات جبران‌ناپذیری به پژوهش‌های سندشناسی می‌رساند.

منابع و مأخذ

- اسناد کتابخانه و آرشیو ملی ایران (ساکما). ۲۹۵/۱۰۰۲۱۹ - ۲۹۸/۸۹۴۴۰.
- افشار، ایرج. (۱۳۹۳). *کاغذ در زندگی و فرهنگ ایرانی*. چاپ ۲. تهران: میراث مکتوب.
- افشار، ایرج. (۱۳۸۲). تازه‌ها و پاره‌های ایرانشناسی. *مجله بخارا*. ش ۳۱، صص ۹۹-۱۰۰.
- امیرشاهی، منوچهر. (۱۳۸۶). *مبانی مدیریت اسناد*. تهران: مؤسسه عالی آموزش و پرورش مدیریت و برنامه‌ریزی.
- بحرالعلوم، فرانک. (۱۳۸۱). تعیین اصالت اسناد و نسخه‌های خطی با استفاده از روش‌های علمی و آزمایشگاهی. *نامه بهارستان*. س ۳، ش ۲، صص ۵۲۶-۵۲۱.
- بلادری، احمد بن یحیی. (۱۳۴۶). *فتوح البلدان*. ترجمه آذرتاش آذرنوش. تهران: بنیاد فرهنگی ایران.
- پدرام، بهنام، محمدرضا اولیا، رضا وحیدزاده. (۱۳۹۰). ارزیابی اصالت در فرآیند حفاظت از آثار تاریخی ایران: ضرورت توجه به تداوم فرهنگ بومی آفرینش هنری. *نشریه مرمت آثار و یافته‌های تاریخی و فرهنگی*. س ۱، ش ۲، صص ۱-۱۶.
- پرجمی، علی. (۱۳۸۱). *جعل و تزویر در قانون مجازات اسلامی. کانون وکلا*. ش ۷۷، صص ۱۴۸-۱۵۱.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۹۳). *ترمینولوژی حقوق*. ج ۲۸، تهران: انتشارات گنج دانش.
- خان محمدی، علی اکبر. (۱۳۷۲). روش کار با اسناد خطی. *گنجینه اسناد*. ش ۹، صص ۸۶-۹۷.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). *لغت نامه دهخدا*. ج ۵ و ۹، تهران: دانشگاه تهران.
- رازانی، مهدی، بهناز نصیرزاده. (۱۳۹۱). *جعل و تقلب در آثار باستانی و هنرهای تجسمی. همایش ملی کاربرد تحلیل‌های علمی در باستان‌سنجی و مرمت فرهنگی*. محل نشر: ناشر، صص ۱۰۷-۱۳۲.
- رضایی، امید. (۱۳۹۰). *درآمدی بر اسناد شرعی دوره قاجار*. چاپ ۱، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- سالاری شهربابکی، میرزا مهدی. (۱۳۹۱). *تحلیل جرم و تزویر*. تهران: جنگل، جاودانه.
- سودآور، ابوالعلا. (۱۳۸۳). کاربرد معیارهای «الاقدم اصح» و «یقین سابق» و مشکل مدارک «نیمه‌جلی»، *نامه بهارستان*. س پنجم، ش ۱۰ و ۹، صص ۴۵-۵۶.
- صادقیان، نادعلی. (۱۳۸۸). نگاهی به جعل اسناد در ایران و راه‌های مقابله با آن. *گنجینه اسناد*. س ۱۹، ش ۷۵، صص ۱۱۷-۱۳۰.
- عزیزی، غلامرضا. (۱۳۹۰). بررسی تعریف سند از دیدگاه‌های گوناگون. *گنجینه اسناد*. س ۲۰، ش ۸۱، صص ۱۲۰-۱۵۱.

عظیمی، حبیب‌الله، هلیا هاشمی‌اصل. (۱۳۹۴). بررسی انواع جعل و تزویر در نسخه‌های خطی با استناد به نمونه‌هایی از آن. *آیینہ میراث*، ش ۵۶، صص ۲۶۵-۲۹۲.

عنصرالمعالی کیکاووس بن اسکندر بن قابوس بن وشمگیر بن زیار. (۱۳۷۸). *قابوس‌نامه*. چ ۹. تهران: علمی و فرهنگی.

قائم‌مقامی، جهانگیر. (۱۳۴۸). *صدوینجاه سند تاریخی از جلایریان تا پهلوی*. تهران: ارتش.

قائم‌مقامی، جهانگیر. (۱۳۵۰). *مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی (مطالعه اسناد و کتیبه‌ها)*. تهران: انجمن آثار ملی.

قزوینی، محمد. (۱۳۶۳). *دوره کامل بیست مقاله قزوینی*. چ ۲. به تصحیح عباس اقبال، ابراهیم پورداوود. تهران: دنیای کتاب.

کمانی‌فر، سعیده. (۱۳۸۸). «کاربرد گونه‌شناسی در تعیین اصالت نسخ خطی». *زبان و ادب پارسی*. ش ۴۰، ص ۱۰۱-۱۱۶.

کوشا، ارسلان. (۱۳۷۸). *مطالعه تطبیقی جرم جعل معنوی اسناد در حقوق جزای ایران و فرانسه*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه امام صادق، تهران.

لسینگ، آلفرد، دنیس داتون. (۱۳۸۹). *آثار جعلی و تقلبی*. ترجمه نیما ملک محمدی، چ ۱، تهران، موسسه تألیف ترجمه و نشر آثار هنری متن.

مایل‌هروی، نجیب. (۱۳۸۰). *تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی*. چ ۱، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

مجموعه قوانین و مقررات مدنی ایران. ماده ۱۲۸۴. مصوب ۱۳۱۴.

معین، محمد. (۱۳۸۳). *فرهنگ فارسی*. ج ۱. چ ۲۱. تهران: امیرکبیر.

میراحمدی، مسلم. (۱۳۹۱). *نقش فناوری نوین در پیشگیری از جعل اسناد*. مطالعات پیشگیری از جرم. س ۶، ش ۱۹، ص ۱۱۵-۱۴۲.

نفیسی، علی‌اکبر. (۱۳۱۸). *فرهنگ نفیسی*، ج ۱. تهران: خیام.

نیکبر، مازیار. (۱۳۸۲). *روش‌شناسایی آثار بدلی*. مرمت اشیای فرهنگی و تاریخی، کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان، دانشکده حفاظت و مرمت.

هالت‌کار، ادوارد. (۱۳۸۹). *تاریخ چیست؟ ترجمه حسن کامشاد*. تهران: شرکت سهامی خوارزمی.

L.kehren. paris. 1990. La route de Samarkand au temps de tamerlan
 s. de sasy. memoirc. sur une correspondance incdite de tamerlan
 avec Charles VI. In: *memoires de I instihit royal de france acad-*
emie des inscriptions et belles – lettres (Paris. 1882). 6: 470-522